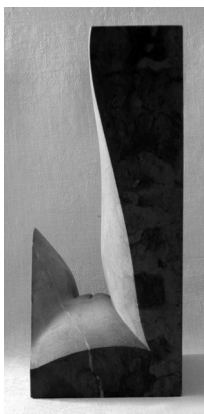

PLÉH CSABA

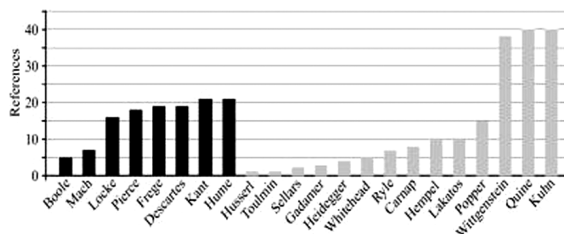
WITTGENSTEIN ÉS A PSZICHOLÓGIA: NÉHÁNY ÚJ SZEMPONT

A pszichológiának nem szabadna elfelejtenie, hogy a filozófia és a pszichológia kiinduló tényei ugyanazok, bizonyos megnyilatkozások, és nem valamiféle belső szem előtt lezajló folyamatok...

40

■ Nem valami szellemről vagy kizárólag a filozófiatörténetek számára releváns dologról beszélünk, amikor a mai kognitív kutatás és ezen belül a pszichológia és Wittgenstein viszonyát keresem. Az 1. ábra mutatja, hogy a mi szakmánk egyik alapvető integratív folyóirata, a *Cognitive Science* hasábjain negyedszázad alatt a kortárs filozófusok közül – Quine és Kuhn mellett – Wittgenstein volt a leghivatkozottabb.

1. ábra A legtöbbet idézett újkori és 20. századi filozófusok a *Cognitive Science* lap hasábjain (előbbieket szürkével, utóbbiak feketével)¹

Ugyanakkor, mint Chauviré fogalmaz, sajátos feszültségre figyelhetünk fel Wittgenstein és a kognitív tudomány kapcsolatát vizsgálva. Úgy tűnik, mintha Wittgenstein három tekintetben is a múlté lenne. Nem mentalisztikus; a nyelvi fordulatot, vagyis a múltat képviseli; s antiszcientista, amennyiben a filozófia önállóságát hirdeti. Wittgenstein üzenetét azonban nem szabad dogmatikus módon értelmeznünk. Ehhez mind a

¹ Az MTA Bölcsészeti Kutatóközpont Filozófiai Intézetének 2015. november 20-án szervezett, *The Cultural Heritage of Central-Eastern Europe – Commemorating Katalin Neumer* című konferenciáján tartott előadásomnak a *Korunk* felkérésére alakított, szerkesztett változata.

szaktudományokat, mind a Wittgenstein-filológiát a korábbinál kifinomultabban kell kezelnünk.² Attitűdömet e dolgozatban alapvetően egyfajta kettősség jellemzi: elismerem Wittgenstein provokatív (mintegy posztumusz) üzenetét a klasszikus kognitív szemlélet irányába, ugyanakkor úgy vélem, nem érdemes emiatt az egész kognitív vállalkozást egy konstrukcionista metaelméletbe beállítani. Szerintem Wittgenstein nem kizárólag radikális konstrukcionista módon értelmezhető, mint azt például a neves pszichológiaelemző filozófus, Rom Harré gondolja.³

A gondolat ontológiája és Wittgenstein üzenete

■ Ahhoz, hogy megértsük, mi is Wittgenstein üzenete a mai kognitív tudomány számára, világosan kell látnunk, hogy az ő kiindulópontja a 20. század fordulójának antipszichologista logikai álláspontja. A logika és a szupraindividuális szerveződések elsődlegessége megjelenik mind a *Tractatus*ban, mind a *Filozófiai vizsgálódások*ban. A *Tractatus* híres mondata azt hirdeti: „A logika nem tan, hanem a világ tükörképe. A logika transzcendentális.” (6.13)⁴

Wittgenstein kiindulópontja, mint sok filológus bemutatja, Frege antipszichologizmusa. Fregétől veszi át azt a gondolatot, hogy az emberi elmének a klasszikus empiricista pszichológiában dédelgetett asszociatív metaelmélete nem tud mit kezdeni a kijelentésekkel. Ezért objektív igazságelméletekre kell törekednünk. A kijelentések, amelyek ezeket hordozzák, kívül állnak a pszichológia hatáskörén.

Ma sokan úgy véljük, hogy ez csupán az *akkori pszichológiára* volt igaz. Mi is történt a kognitív tudomány fővonalában Frege után hetven évvel és Wittgenstein első műve, a *Tractatus* után negyven évvel? Beengedtük Fregét az egyéni elmé(k)be – ahogy Jerry Fodor fogalmaz a híres LOT (*Language of Thought*) koncepciójában. Az emberi elmét magát valamilyen veleszületett módon egy propozicionális kalkulussal ruházzuk fel.⁵ A klasszikus komputációs elmefelfogás szerint Fregét és a *Tractatus* beletesszük az egyes emberek fejébe. Úgy is mondhatjuk, hogy a nyelvi fordulat az egyéni elmével a nyelvet és a logikát állította szembe. Ennek a nyelvi fordulatnak Frege mellett Wittgenstein és Russell voltak a kulcsszereplői. Fél évszázaddal később Frege visszacsempészésével az emberi egyéni elmébe valamiféle kognitív ellenfordulat jött létre.⁶

Hogyan is folytatódott a depszichologizáció Wittgenstein későbbi munkásságában? Ahogyan Laugier elemzi, az emberi elmét Wittgenstein nem pszichológiai módon akarta „kezelni”, mert úgy vélte, hogy többet tudhatunk meg az elméről a logikából, mint a pszichológiából. Az 1930-as években Wittgenstein a pszichológia filozófiai alapjairól szóló írásaiban, miközben látszólag szakít a *Tractatus*sal, tovább folytatja az emberi elme nem pszichológiai megközelítését. „Megtartotta az emberi elme nem pszichológiai felfogását. Itt azonban már nem logikai szükségszerűségről, hanem nyelvtani szükségszerűségről, a szabályok és a használat szükségszerűségeiről van szó.”⁷ Ennek során Wittgenstein két gondot lát abban, hogy a pszichológiát tudományossá tegyék. Az egyik az általánosításra törekvés és az egyedi tények közti feszültség, a másik pedig, hogy a cselekvés és a viselkedés nem azonosak egymással, a cselekvésnek van egy intencionális oldala is.⁸ Vegyük észre, hogy itt, a harmincas években Wittgenstein már nem a klasszikus empirista asszociatív szubjektív pszichológiával küzd, mint Frege nyomán a *Tractatus*ban, hanem a kor behaviorizmusával. Ahogy a *Filozófiai vizsgálódások* neves zárópasszusában mondja: „A pszichológia zavarodottsága és sivársága nem magyarázható azzal, hogy »fiatal tudomány«; állapota nem hasonlítható például ahhoz, amilyen a fizika ifjúkorában volt. A pszichológiában ugyanis kísérleti módszerek vannak, és *foglalni zűr*zavar... A kísérleti módszer megléte elhithető velünk, megvannak az eszközeink, hogy meg-

szabaduljunk a problémáktól, amelyek nyugtalanítanak bennünket, holott probléma és módszer egymás elől kitérve futnak tova.”⁹ A pszichológiának nem szabadna elfelejtenie, hogy a filozófia és a pszichológia kiinduló tényei ugyanazok, bizonyos *megnyilatkozások*, és nem valamiféle belső szem előtt lezajló folyamatok s nem is a mechanisztikusan értelmezett viselkedés mozzanatai. Eközben világosan el kellene különítsük az első és a harmadik személyű perspektívákat, és ennek keretében fogalmilag tisztáznunk kellene a naiv pszichológia amalgámjait. Fogalmi elemzésre van szükségünk mint a naiv pszichológia közvetlen ellentétére.

A pszichológiai kijelentések nyelvi értelmezését világosan mutatja Wittgenstein két posztumusz könyve a pszichológiáról.¹⁰ Az első könyvről írott kritikájában Hacking, később pedig Marques úgy elemzi Wittgenstein pszichológiai kritikáját vagy elemzését, mint amiben az új elem a nyelv kizárólagos reprezentatív funkciójának feladása más beszédaktusok érdekében – vagy ahogyan Marques mondja, a pszichológiai igék (*hinni, látni, vélni, kívánni*) első személyű használatának elemzése valójában a mai kognitív kutatás propozicionális attitűdjeinek kérdését állítja a pszichológia fogalmi rekonstrukciójának középpontjába.¹¹

Wittgenstein úgy véli, hogy nincsenek rejtett, nem közvetlenül látható dolgok. Mindennek „meg kell jelennie a viselkedésben”. A mai világban azonban, ahogy Aucouturier világosan elemzi, az alapkérdéssé éppen az válik, hogy a rejtett reprezentációk és a viselkedés mögött milyen viszony van, hogyan érhető tetten a viselkedésben a „belső”, ami feltételez egy rejtett mozzanatokra építő módszertant.¹²

Wittgenstein maga világosan kiáll a naiv pszichológia koncepciójával szemben, amely naiv pszichológia majd a későbbi kognitív tudomány egyik vezérelve lesz a „népi pszichológia” néven.¹³ „A pszichológiai fogalmak egyszerűen hétköznapi fogalmak. Nem olyan fogalmak, amelyeket újonnan alakított volna ki saját maga számára a tudomány, amilyenek a kémia vagy a fizika fogalmai. A pszichológiai fogalmak úgy kapcsolódnak az egzakt tudományok fogalmaihoz, mint az orvostudomány fogalmai a betegápoló öregasszonyok fogalmaihoz.”¹⁴

A mai elmefilozófiában a – még a klasszikus kísérleti lélektan kritikájából kiinduló – antikognitivistáknak Wittgenstein-olvasat és a tényleges kognitív tudomány közt fontos eltérések vannak.¹⁵ A kognitivisták felfogás szerint a viselkedés mintegy tünet-szerűen mutatja éppen a mögötte álló reprezentációt. Wittgensteint évtizedekkel követően a modern kognitív kutatás majd abból fog kiindulni, hogy például a belső dolgokra – gondoljunk például a képzeletvilágra – abból következtetünk, hogy miként viselkednek a személyek. Hogyan, milyen átalakítások révén vetik össze a most látott és a korábbi képet, mennyi idő alatt teszik ezt pl. az elforgatás függvényében. Az antikognitivisták szerint viszont a belső, pszichológiai mozzanatot nem lehet megfigyelni – gyakorlatunk, cselekvésünk, valamint nézőpontunk konstruálja meg; ezért a viselkedéshez képest túl- vagy aluldeterminált. A valós kognitív kutatásban mind ezen figyelmeztetések ellenére úgy véljük, hogy a reprezentációnak igenis bizonyítéka a viselkedés. Úgy hisszük, hogy igenis vannak rejtett affinitások anélkül, hogy a belső szem doktrínájához fordulnánk.

A másik mozzanat, amely Wittgenstein számára is fontos volt, *viselkedés és cselekvés eltérése*. Az emberi cselekvésnek mindig van célja, mindig van intencionalitása. A mai kognitív tudomány újítása e téren, hogy az intenciótulajdonítást nem csupán saját viselkedésünkre vonatkoztatja, hanem másokéra is. Tomasello, Gergely és Csibra úgy gondolják, hogy a cselekvésnek tulajdonított intencionalitás együtt bontakozik ki és együtt jár a társas elme feltételezésével. Cselekvéses szerveződést egy társas keretben látunk. Ágenciát mindig akkor tételezünk, ha feltételezzük, hogy valaki ott belül lakik, aki mintegy úr a házában.¹⁶

A radikális felfogások szerint Wittgenstein helyes olvasatban teljesen elveti a tudományos pszichológia lehetőségét. Williams értelmezésében „Wittgenstein elveti a tudományos pszichológia lehetőségét; vagyis bármilyen olyan elméletét, mely a viselkedést belső mentális okokkal magyarázná... Fel lehet persze oksági kérdéseket tenni, ezek azonban nem a viselkedés pszichológiai okaira hivatkoznak. Másként fogalmazva, wittgensteiniánus szempontból vannak agytudományok, de nincsenek kognitív tudományok.”¹⁷ Walton egy 1998-as disszertációban részletesen elemzi ezeket a radikális felfogásokat. Szerinte, ha például azt mondom, azért tudom, hogy mi a *düh*, mert valahol magamban a düh tárgyára mutatok, akkor a wittgensteiniánusok szerint tudásom zavaros. Ha pedig azt mondom, hogy a megfelelő számítások agyi információfeldolgozás révén mennek végbe, akkor a wittgensteiniánusok figyelmeztetnek arra, hogy a szabály nem tartalmazza saját alkalmazásának eljárás módját, és végtelen regresszushoz vezet, ha megpróbálom megmagyarázni, hogyan is működnek az információfeldolgozási rendszerek. Wittgensteiniánus értelemben a pszichológia és a filozófia szimbiotikus viszonyban vannak. A pszichológia elméleteket javasol, a filozófia pedig lebontja ezt az elméletet, mert fogalmilag zavarosnak tartja. Ugyanakkor – mondja Walton – valójában arra lenne szükség, hogy egyszerre váljon világosabbá mind a pszichológiai, mind a filozófiai értelmezés. „Nincs egyetlen wittgensteiniánus pszichológiai módszer, valami új információszerzési mód, mely Wittgenstein filozófiai meglátásaira alapozva új típusú adatokat eredményezne. Wittgenstein filozófiájából egy új pszichológiát fabrikálni az ő örökségének legfontosabb mozzanatát ignorálja. [...] Wittgenstein nem kínál új pszichológiát, csak egy eljárást a kutatás ellenőrzésére, hogy ne azt ismerjük fel, hogy módszereink primitívek, hanem azt, hogy ezekkel a módszerekkel *néha* agrémeket kergetünk.”¹⁸

Néhány Wittgenstein-fogalom sorsa a pszichológiában

■ A pszichológiában és a kognitív tudományban a Wittgenstein-értelmezés sugallta megalapozó üzenet tehát kettős: vagy tisztánlátásra s fogalmi elemzésre, mintegy konceptuális leíró lélektanra serkent Wittgenstein, vagy éppenséggel azt akarja mondani, hogy szakmánk egyáltalán, mint olyan, lehetetlen. E mellett a fogalmi elemzés mellett Wittgensteinnak, különösen a késői Wittgensteinnak számos fogalma rendkívül népszerűvé vált. Nem arról van szó, hogy pontos filológiai átvételek lennének, hanem arról, hogy a tudósok könnyed olvasatában inspiratív módon gazdag kutatási programok kiindulópontjává váltak. Miközben felsorolom ezeket, érdemes emlékeztetni rá, hogy valójában ezek a sokszor kifinomultságok nélküli átvételek jelentik Wittgenstein legfontosabb adalékait a modern pszichológiához. A fogalmak a gondolkodás kereteit alakítják, ugyanakkor operacionalizáló törekvések keretébe kerülve egyben maguk is finomodnak, illetve a Wittgensteintől nem idegen belső inkoherenciájuk is kiderül.

Kép. A pszichológiában ennek karrierje nem a *Tractatus* tényállás-kép koncepciójának értelmezéseként jelenik meg, hanem egy szoros értelemben vett szenzoros ontológia része lesz. Az 1960-as évektől megjelenik a belső kép új doktrínája, majd Paivio kettőskódolás-elmélete, s a kép mint átfogó megismerési mozzanat jelenik meg majd Lakoff és követőinek metaforaelméleteiben, melyek az elvonatkoztatást is a képek keretében kezelik.¹⁹

Játék. Wittgenstein, amikor a *Filozófiai vizsgálódások* nevezetes I/23. passzusában bevezeti a nyelvi játék fogalmát, ezt a sokféleség értelmezésére teszi, amikor egy szerszámosládához hasonlítja a szavak világát, s annak felmutatására, hogy milyen sok mondathasználati módunk van a leírás mellett (*parancsot adni, elmesélni, színházat játszani* s így tovább).

A gyermeknyelv kutatásban ez az ihletés hamar megjelent. Jerome Bruner és munkatársai az elsők között vezették be a gyermeknyelv kapcsán a „gazdag értelmezés” eljárását. Ennek keretében a videofelvételekről a gyermeki szójátékokat s a wittgensteini értelmében vett használati beállításokat próbálták egy-egy új szó és kifejezés elsajátításában feltárni. A közös mozzanat a gyermeknyelv értelmezésében és Wittgenstein koncepciójában az esszencializmus kritikája s az aktív, konstruktív nyelvépítési felfogás.²⁰ Az azóta eltelt nemzedéknyi idő alatt mind a Wittgenstein-követő, mind a vele született kognitív elveket kiemelő tábor fejlesztett Bruner eredetileg meglehetősen impresszionisztikus felfogásán.

Nelson igen világosan rekonstruálja a wittgensteini ihletést ebben a folyamatban a nyelvsajátítás szótanulási összetevőjére nézve:

I. A jelentés használat s nem elvont fogalom függvénye.

II. A szabálykövetés közösségi eredetű.

III. A közösség fogadja el, hogy valakinél a közös életmódnak megfelelően kialakult-e egy fogalom.

IV. Az egyén kikövetkezteti a használati kritériumokat.

V. A jelentés tehát nem mentális entitás.²¹

Nelson elemzésében ennek a használatalapú felfogásnak az empirikus értelmezéseit nyújtja Tomasello és a gyermeknyelvi pragmatikus tábor képviselői, akik a közösségből indulnak ki, s abból, hogy a gyermek a közös figyelem irányítása keretében sajátít el szavakat, a Másik, a Tárgy és a Jel hármasságában. A másik tábor viszont egy individualisztikus kognitív keretben képzelel el a szótanulást. A gyermek egyetemes elveket követ, melyek mintegy kiinduló korlátok (pl. ha más nem szól el-lene, az új szó egy tárgysztyára vonatkozik). Mint Nelson is rámutat, feltehetjük azt is, hogy a gyermek egyszerre kis Wittgenstein-követő pragmatikus és platonista fogalomalkító.²²

Ami a nyelvsajátítás egész kutatását illeti, Wittgenstein ihletésének sajátos lett a sorsa. A nyelvsajátításra nézve Wittgenstein híres ágostoni képe a vizsgálódások elején nagyon sok kutatás inspirálója lett. Wittgenstein úgy fogalmaz, Agostonra utalva, hogy a szemek, a testek, az arckifejezések, a hanghordozás stb. nagy szerepet játszanak a feltételezett, elméleti gyerek tevékenységében. Ez sok mai gyereknyelvi kutatás kiindulópontja lesz. Az 1970-es években Jerome Bruner gazdag értelmezési hagyományában, ma pedig a természetes pedagógia elméletében maga a szemmozgáselemzés, a gesztusok, a tekintet finom nyomon követése mind azt a rejtett meghatározottságot mutatja be, amit egyébként a pszichológia fogalmi rekonstrukciójáról szóló elméleti írásaiban Wittgenstein annyira megkérdőjelez. Amit ő ironikusan „rejtett utalásnak” és hasonlóknak nevez, mára, a „tekintetkövető” pszichológiában alapvetővé válik.²³

Térjünk még vissza a játékra! Érdekes módon az 1950-es évek világában maga a *játék (game)* mint társadalomtudományi kifejezés nagy karriert futott be. Mindenütt a laza szerveződést, a készségszerű s racionálisan nem mindenben értelmezhető megoldásmódokat értik rajta. Itt nem közvetlen hatásról van szó, hanem az 1950-es évek párhuzamos fejlődéseiről. A tranzakcionális pszichoanalízisben, Berne munkáiban a „játszmák” az emberi viselkedés érzelm telítette, de nem teljes odaadást képviselő formái, melyek egyszerre fontosak a kapcsolatok alakításában, de akadályai is a teljes személyiséget érintő intimitásnak.²⁴ Emellett Neumann és Harsányi játékelméleteiben is középponti ez a Wittgensteinnél is alapvető szóként megjelenő terminus, amely azután a szociális viselkedés értelmezésének formális és szubsztanciális modelljeivel központivá lesz.

Szabályok. A szabálykérdés s ennek értelmezése Wittgensteinnél érdekesen játszik szerepet a mai kognitív tudományban. Chomsky mint a mentalisztikus szabály-

követés-felfogás kiemelkedő képviselője azt hirdeti, hogy Wittgenstein tulajdonképpen összhangban van a behavioristákkal, akik számára „a szabály valójában egy esetleges konstrukció, ahol egy skinneri és Quine-követő kondicionálás végül is megfelel Wittgensteinnél a gyakorlásnak”.²⁵ Chomsky az általa empiristának tartott Wittgensteint mindig úgy kritizálja, mint aki egy instrumentális nyelvfelfogást véd. Egyetlen jó szava van Wittgensteinről, az, hogy Wittgenstein rámutatott: néha a nyilvánvaló dolgokat a legnehezebb magyarázni.

A mentalisztikus kognitivisták számára a szabályfogalom a „tudni mit” és a „tudni hogyan”, valamint a regulatív és a konstitutív szabályok elhatárolásával kapcsolódik össze. Számukra a klasszikus felfogásban a fontosabbak a konstitutív és „tudni mit” jellegű szabályok, amelyek halmazokra érvényesek. A nyelvész számára – s ez majd az 1990-as évek vitáitól válik igen világossá – a szabály kivételnélküliséget, konstitutív és kreatív mozzanatot jelez. A radikális konnektionisták viszont közismerten ezt kérdőjelezik meg, s ebben az értelemben egy radikális Wittgenstein-újraolvasást hirdetnek.

A mentalisták számára a szabály ugyanolyan fontos lesz, mint a radikális Wittgenstein-hívőknek. Fokozatosan megjelenik azonban ennek keretében a szabály naturalisztikus értelmezése a modern nyelvészetben. Az esetleges társas kontingenzián alapuló és a készségalapú szabályfelfogás egyaránt megtalálja a maga szaktudósi követőtáborát. Sőt létrejön egy olyan szintetikus törekvés is, amely szerint mindkét működésmód s a nekik megfelelő világnézetek is magában a fejünkben vannak. A neurobiológiában. Jeannerod *szemantikai* és *pragmatikai tudások*, kategóriákba sorolás és cselekvés kettősségéről mint két elválasztott, de mégis együttműködő neurológiai szerveződésről beszél. Vagyis több klasszikus filozófiai dichotómiát is megközelítünk ma kissé frivolán úgy mint idegrendszeri kettőségek megfelelőit. Később, a gyors és lassú, éles és elhalványuló, szabályalapú és asszociatív kettőséget hirdető, különböző felfogások valójában a drillszerűen értelmezett wittgensteini szabály és az internálisan értelmezett szabály kettősségében értelmezik a gondolkodást.²⁶

Családi hasonlóság. Rosch prototípus-elméletében – Rosch egyébként a *Filozófiai vizsgáldások*ról írta magiszteri dolgozatát – a családi hasonlóság különösen termékeny kutatási paradigma kiindulópontja lesz, mely az arisztotelészi „minden vagy semmi” jellegű és a lazább, éleltenebb fogalomalkotási kettősséggel a mai kettős kognitív elméletek kiindulópontjává válik. Rosch a *fogalomalkotás kutatásának* nagy hangsúlybeli eltolódásait értelmezi, melynek során már Wittgenstein maga is hagyománnyá válik. A *klasszikus vagy arisztotelészi fogalomalkotás* keretében a kategória alá tartozás a *genus proximum* és a *differentia specifica* elveinek megfelelően halad, s a kategóriáknak világos „minden vagy semmi” jegyeik vannak. Valaminek ahhoz, hogy madár legyen, bizonyos tulajdonságokkal *kell* rendelkeznie. Ennek megfelelően a kategóriák határai világosak.

A másik hagyomány a *wittgensteini tradíció*. A kategóriák határai eszerint nem élesek, hanem bizonytalanok. Nem lehet megadni, hogy melyik az az ismertetőjegy-halmaz, amelyik kritériumszerűen eldönti, hogy valami a kategória alá tartozik-e. A kategória alá tartozást több szempont határozhatja meg, ahogy azt Wittgenstein híres „családi hasonlóság” hasonlata kifejezi. „Ezeket a hasonlóságokat nem tudom jobb szóval jellemezni, mint hogy »családi hasonlóságok«; mert így fedik át és keresztezik egymást azok a különböző hasonlóságok, amelyek egy család tagjai között állnak fenn: termet, arcvonások, a szem színe, a járás, a temperamentum stb. stb. És azt állítom, a »játékok« egy családöt alkotnak.”²⁷

Rosch újítása tulajdonképpen az, hogy megpróbálja egyesíteni a kategorizáció e kétféle fölfogását. *Prototípuselmélete* megőrzi a wittgensteini hagyományból a kate-

góriák viszonylagos lazaságát, ugyanakkor ezt kiegészíti a belső szerkesztettséggel. A ténybeli együttjárásokból kiindulva (a tollas lények csőrösek is) azt hangsúlyozza, hogy a valóságos kategóriáknak sajátos belső szerveződésük van. A *prototípus*, Rosch legtöbbször emlegetett fogalma azt jelenti, hogy miközben egy kategóriába sok minden tartozhat, vannak azért „legjobb” esetek is. A kategóriákat belső szerkezet jellemzi: van egy magjuk, vannak centrális elemeik (fókuszai).

Az elmélet a kategóriaalakulás elveivel kapcsolatban is állást foglal. Rosch megkülönböztet biológiai alapú prototípusokat és szemantikai prototípusokat. Az elsőt tulajdonképpen emberi létünkéből meghatározottnak, a másikat inkább konvencionalizáltak tartja. Biológiai alapú prototípusok esetén nemcsak az osztályozás folyamata, hanem maga a kategóriák tartalma is egyetemes. Ilyenek lennének például a színek. Szemantikai kategóriák esetén számos elv együttese adja meg a prototípusalakulás folyamatát. A prototípuselmélet azóta a modern kognitív kutatás egyik alapfogalma, mely a Wittgenstein kiemelte esszencializmusellenesség legtermékenyebb értelmezését adja.²⁸

A mai pszichológia és Wittgenstein öröksége

■ Wittgenstein elgondolkodtat azon is, hogy mi is a köze egymáshoz az elme dekompozíciós és holisztikus felfogásainak. Érdekes látnunk, hogy maga Wittgenstein e felfogás kettőségében él. A *Tractatus*tól és Frege ihletésétől kezdve a dekompozíciós felfogások híve, ugyanakkor az 1920-as, 30-as években a német mezőelméleti és egészes mozgalmak és elsősorban az alaklélektan hatására (innen is ered például az életmód és a nézőpont fogalma nála) az egészlegesség képviselője. Nekünk is tudnunk kell, hogy e kettő valahol sajátos feszültségben és együttélésben irányítja életünket. A naturalizmus és a társas világ viszonyát tekintve a mai pszichológia meghaladja a Wittgenstein által képviselt felfogást. Mi nem gondoljuk, hogy a társas meghatározottság szemben áll a naturalizmussal. Úgy képzeljük el, hogy az ember valamilyen értelemben természetszerűen társas lény. Eközben azonban a társast és a társadalmat szigorúan megkülönböztetjük egymástól. Az elme lokalizációjának kérdésében izgalmasan fogalmazódnak meg analógiák. A mai kognitív kutatásban a társas kiszervezés és a testesítés mint alternatívák jelennek meg a hagyományos agy-elme komputációs felfogással szemben. Végül Wittgenstein finom olvasata arra is rámutat, hogy a kultúrák és az egyéb kontextuális eltérések között a közös emberi mivolt, amelyet Neumer Katalin is annyira hangsúlyozott, előtérben áll, mint végső alap, Wittgenstein számára.²⁹

Wittgenstein üzenetének kétértelműségei kapcsolatosak mind korának kétértelműségeivel, mind a filozófia és a természettudomány igazi versengő kétértelműségeivel. Fontos Wittgensteintől megtartanunk a nyelvi kritikát és az esszencializmusellenességet mint leleplező módszertani segítséget, valamint azt a gondolatot, hogy bizonyos naturalista felfogások igenis összeilleszthetők egy társas gondolkodáselmélettel. Az emberi gondolkodás alapvetően társas, s csak másodlagosan társadalmi.

■ JEGYZETEK

1. Lilia Gurova: *Towards a new philosophical perspective on the history of cognitive science*. In: *New Perspectives on the History of Cognitive Science*. Eds. Csaba Pléh, Lilia Gurova and László Ropolyi. Akadémiai, Bp., 2013. 35-44.
2. Ennek a viszonynak részletes elemzését adja Christiane Chauviré: *La philosophie est-elle soluble dans la science? Le cognitivisme en question*. *Revue Philosophique de la France et de l'Étranger* 1999. 3. 277-290. Hasonló kérdésekre kitér itt is Uő: *Lire les Recherches Philosophiques de Wittgenstein*. Eds. Sandra Laugier et Christiane Chauviré. Vrin, Paris, 2006.
3. Rom Harré – Michael Tisaw: *Wittgenstein and Psychology: A Practical Guide*. Ashgate, Aldershot, 2005.
4. Ludvig Wittgenstein: *Logikai-filozófiai értekezés*. Akadémiai, Bp., 1989. 80.

5. J. A. Fodor: *The language of Thought*. Harvard University Press Cambridge, 1975; *LOT 2. The Language of Thought Revisited*. Oxford University Press, Oxford, 2008.
6. Pléh Csaba: *Frege visszajön a kognitív tudomány hátsó ajtaján*. In: Zvolenszky Zsófia et al. (szerk.): *Nehogy érvgyűlölők legyünk*. L'Harmattan, Bp., 2013. 35–43.
7. Sandra Laugier: *Dépsychologiser la psychologie*. *Revue Philosophique de la France et de l'Étranger* 1999. 3. 363–385. 381.
8. Valérie Aucouturier: *Du comportement à l'action. Faire de la psychologie après Wittgenstein?* *Revue Philosophique de la France et de l'Étranger* 2015. 2. 187–201.
9. Ludwig Wittgenstein: *Filozófiai vizsgálódások*. Ford. Neumer Katalin. Atlantisz, Bp., 1992. 331. A továbbiakban FV.
10. Ludwig Wittgenstein: *Remarks on the Philosophy of Psychology*. I–II. University of Chicago Press, Chicago, 1980. (A továbbiakban RPP.) Uő: *Last Writings on the Philosophy of Psychology*. Blackwell, Oxford, I. 1982, II. 1990.
11. Ian Hacking: *Wittgenstein the Psychologist*. *New York Review of Books* 1982. 5. 23–26. (a továbbiakban Hacking); António Marques: *La psychologie selon le dernier Wittgenstein*. *Rue Descartes* 2010. 68. 42–49.
12. Valérie Aucouturier: *Du comportement à l'action. Faire de la psychologie après Wittgenstein?* *Revue philosophique de la France et de l'Étranger* 2015. 2. 187–204.
13. Ennek wittgensteini szellemű bírálatához vö. Daniel D. Hutto: *Lessons from Wittgenstein: Elucidating folk psychology*. *New Ideas in Psychology* 2009. 2. 197–212.
14. RPP II. 62. §.
15. Ezt már észrevette Hacking is az RPP-ről írott kritikájában. A kognitív és a filozófiai pszichológia párhuzamos feltételezése, a gyors és a lassú elkülönítése s a kétféle, kognitív és filozófiai pszichológia tételezése nem biztos, hogy termékeny.
16. Michael Tomasello: *A kultúra keletkezése*. Osiris, Bp., 2002; Csibra Gergely – Gergely György (szerk.): *Ember és kultúra. A kulturális tudás eredete és átadásának mechanizmusai*. Akadémiai, Bp., 2007.
17. Meredith Williams: *Wittgenstein's rejection of scientific psychology*. *Journal for the Theory of Social Behaviour* 1985. 15. 203–223. 205.
18. Daren Walton: *Wittgenstein and Psychology: An exploration of creativity and madness through the investigation of sense and nonsense*. University of Canterbury, PhD értekezés, 1995. 268.
19. Nyíri Kristóf képfilozófiai munkái bemutatják ezeket a törekvéseket s a hozzájuk kapcsolódó vitákat. Vö. *Kép és idő*. Magyar Mercurius, Bp., 2011.
20. Nancy Ratner – Jerome Bruner: *Games, Social Exchange and the Acquisition of Language*. *Journal of Child Language* 1978. 5. 391–401.
21. Katherine Nelson: *Wittgenstein and contemporary theories of word learning*. *New Ideas in Psychology* 2009. 2. 275–287. 279.
22. Michael Tomasello: *Az emberi megismerés kulturális gyökerei*. Osiris Kiadó, Bp., 2002; Uő: *Constructing a Language: A Usage-Based Theory of Language Acquisition*. Harvard University Press, 2003. A kétféle megközelítés összevetéséhez pedig lásd Lukács Ágnes: *Szótanulás*. In: Pléh Csaba – Lukács Ágnes (szerk.): *Pszicholingvisztikai kézikönyv 1*. Akadémiai, Bp., 2014.
23. Csibra – Gergely: i.m.
24. Eric Berne: *Emberi játszmák*. Gondolat, Bp., 1984; Járó Katalin (szerk.): *A játszmák világa. Felfedezések a tranzakcióanalízis tájain*. Háttér, Bp., 2011.
25. Noam Chomsky: *Aspects of the Theory of Syntax*. MIT Press, Cambridge, Mass., 1965. 55.
26. M. Jeannerod: *The representing brain: neural correlates of motor intention and imagery*. *Behavior and Brain Sciences* 1994. 2. 187–246. A kérdés összefoglalásához lásd Pléh Csaba: *A szabály fogalma Wittgenstein munkáiban és a mai pszicholingvisztikában*. *Kellék* 2000. 15–16. 124–142.
27. FV 58.
28. Eleanor Rosch: *Egyetemes és kulturálisan specifikus jegyek az emberi kategorizációban*. In: Pléh Csaba – Boross Ottília (szerk.): *Bevezetés a pszichológiába*. Osiris, Bp., 2004.
29. Neumer Katalin: *Gondolkodás, beszéd, írás*. Kává, Bp., 1998.